

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2024, 13: 272-295

Belâgatın Cerh ve Ta'dîl İlmine Etkisi

The Impact of Rhetoric on The Science of al-Jarh wa-l-Ta'dîl

تأثير البلاغة على علم الجرح والتعديل

Necip Sefa Demir

Arş. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bayburt/Türkiye
Res. Ass. Dr., Bayburt University, Faculty of Theology, Bayburt/Türkiye
sdemir@bayburt.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0003-4143-3147

RORID: <https://ror.org/050ed7z50>

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 08.10.2024

Kabul Tarihi | Accepted Date: 23.12.2024

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2024

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: [10.61218/hadith.1563603](https://doi.org/10.61218/hadith.1563603)

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/اقتباس: Demir, Necip Sefa. "Belâgatın Cerh ve Ta'dîl İlmine Etkisi". *HADITH* 13 (Aralık 2024), 272-295.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Necip Sefa Demir)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: index.hadith@samsun.edu.tr

Belâgatın Cerh ve Ta'dîl İlmine Etkisi*

Dr. Necip Sefa Demir

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis
Belâgat
Cerh
Ta'dîl
Mecâz

Dirâyetü'l-hadîs ilimlerinin belâgat ile ilişkisinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Rivâyetü'l-hadîs, Resûlullah'ın (s.a.s.) sözlerini, fiillerini, takrîrlerini, vasıflarını ve farklı durumlar karşısında takındığı tavırlarını, bunların zabt ve rivâyet edilmesini; dirâyetü'l-hadîs ise en genel tanımıyla sened ve metin durumlarını anlamaya imkân veren kaideler ilmidir. Bunun yanında metin tenkidi esaslarını da kapsamına aldığından muhaddislerin sadece senedle meşgul olduklarını ve metni ihmal ettiklerini düşünmek eksik ve yanlış bir değerlendirmedir. Geleneğimizde hadis ilmi özellikle hadis metinlerinin doğru anlaşılması noktası belâgat ilminden oldukça faydalanmışsa da aynı şekilde ravi değerlendirmelerinde de oldukça fazla yararlanılmıştır. Bu bağlamda cerh ve ta'dîl ilmi belâgat nazarıyla incelenmiş ve özellikle râvî değerlendirmeleri olarak bilinen pekçok tevsik veya cerh ifadesinin aslında belâgî inceliklerle dolu olduğu hatta belâgat bilgisi olmaksızın bunların doğru ve maksadına uygun olarak anlaşılacağı tespit edilmiştir. Cerh/ta'dîl ve belâgat ilimlerinin etkileşimini konu edinen bu çalışma üç başlıkta ele alınmıştır. Bunlar; iki ilmin genel ilişkisi, ta'dîl ifadelerinde belâgî sanatlar ve cerh ifadelerinde belâgî sanatlar şeklinde ele alınmıştır.

The Impact of Rhetoric on The Science of al-Jarh wa-l-Ta'dîl

Keywords:

Hadith
Rhetoric
al-Jarh
al-Ta'dîl
Metaphor

Abstract

It is seen that the sciences of Dirâyat al-hadîth are very much related to rhetoric. Rivâyah al-hadîth is the science of principles that enable us to understand the words, actions, taqrîr, qualities, and attitudes of the Messenger of Allah (s.a.s.) in different situations, as well as their recitation and narration; while dirâyah al-hadîth, in its most general definition, is the science of principles that enable us to understand the sened and textual situations. Since it also includes the principles of textual criticism, it is an incomplete and incorrect assessment to think that muhaddiths were only concerned with the senad and neglected the text. Although the relationship between hadîth and eloquence has been especially in the correct understanding of hadîth texts since ancient times, it is seen that there is also a great deal in the evaluations of the qâwîs (al-Jarh/al-Ta'dîl) that concern the script. In this context, the science of al-Jarh and Ta'dîl has been examined from the point of view of rhetoric, and it has been determined that many expressions of tawsîq or al-Jarh, especially those known as the evaluations of the qâwîs, are actually full of rhetorical subtleties, and that they cannot be understood correctly and in accordance with their purpose without knowledge of rhetoric. This study, which deals with the interaction of the sciences of al-Jarh/al-Ta'dîl and rhetoric, is organized under three headings. These are the general relationship between the two sciences, rhetorical arts in al-Ta'dîl statements, and rhetorical arts in al-Jarh statements.

* Bu makale yazarın 25.07.2014 tarihinde Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamladığı "Hadîs ve Belâgat İlişkisi" başlıklı doktora tezindeki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

This article is based on the data in the author's doctoral dissertation titled "The Relationship between Hadîth and Rhetoric" completed on 25.07.2014 at Bayburt University Graduate School of Postgraduate Education.

Giriş

1. Cerh/Ta'dîl ve Belâgat

Lügatte 'yaralamak', 'deşmek' veya 'tesir etmek' gibi anlamlara gelen 'cerh (جرح)' lafzı¹ bir hadîs ilmi istilâhı olarak 'bir râvîyi, adalet ve zabt sıfatlarının birini veyahut her ikisini tam olarak taşımadığını' söyleyerek tenkid etmek manasına gelir. Râvîye hem kendisinin hem de rivâyetinin reddine sebep olacak bir kusuru nisbet eden kişiye 'cârih', kusur sahibine ise 'mecrûh' denir.² 'Ta'dîl (تعديل)' ise lügatte 'ılımlılık, doğrultmak, düzeltmek, adaletle hükmetmek' manalarında³ olup hadîs terimi olarak ise 'bir râvînin adalet ve zabt özelliklerini taşıdığını yani güvenilir/sika olduğunu dile getirmek veya buna hükmetmek' anlamındadır. Râvîyi bu sıfatla niteleyen âlime 'müzekkî/muaddil' ve adâlet sahibi olmakla nitelenen kişiye de 'adl' veya 'âdil' denir.⁴

Cerh ve ta'dîl ilmi, hadîs ilimlerinin en önemlilerinden olup bazı özel lafızlar ile hadîs rivâyet eden kişilerin dinî ve ilmî yönlerden tanınmasını ve tenkidini konu edinen; rivâyetlerinin kabulü veya reddi açısından onların durumlarından ve haklarında sarfedilen lafızların ve görüşlerin mertebelerinden bahseden bir hadîs ricâli ilmidir. Cerh ve ta'dîl ilmi, hadîsin iki esas unsurunda biri olan isnâdın kontrol sistemidir. Bu eylem hadîslerin sıhhatinin tespiti noktasında gerekli görülmüştür. Bu ilmin tarihi başlangıcı ise sahâbe devrine kadar dayandırılmaktadır. Nitekim bu devirde cerh ve ta'dîl hareketi daha çok rivâyetin sıhhatini teyîd ve tespit etme şeklinde olmuştur. Hz. Ömer'in (r.a.) hadîs rivâyet edenden şahit istemesi ve Hz. Ali'nin (r.a.) yemin ettirmesi bunun göstergesidir. Râvîlerin kimliklerini tanımaya yönelik yapılan faaliyetin başlangıcına dair büyük fitne sayılan Hz. Osman'ın (r.a.) şehid edilmesi ve ardından yaşanan fitne olayları gösterilebilir. Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasındaki mücadelenin hadîs uydurmacılığını tetiklemeyle başladığı rahatlıkla ifade edilebilir.⁵

¹ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 2/422-423; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Abdürrezâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Kollektif (Dârü'l-Hidâye, ts.), 6/336-336; İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vesît* (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 115; Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, *el-Müncid* (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986), 1/86; Hacı Ahmed Hulusi vd., *Ehter-i Kebîr* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310), 1/196.

² Abdullah Aydın, *Hadis Tespit Yöntemi Hadis Usulü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 66; Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 48; Ahmet Yücel, *Hadis Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2020), 209; Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)* (İstanbul: İFAV, 2014), 111.

³ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, 29/444-454; el-Yesûî, *el-Müncid*, 1/491; Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vesît*, 588; Hacı Ahmed Hulusi vd., *Ehter-i Kebîr*, 2/36.

⁴ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 44, 383; Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 48, 299; Emin Âşıkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/394; Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)*, 111; Yücel, *Hadis Sözlüğü*, 347; Aydın, *Hadis Tespit Yöntemi Hadis Usulü*, 66.

⁵ Âşıkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", 7/396.

Tâbiûn döneminde halen şifahî olarak icra edilen cerh ve ta'dîl faaliyetleri henüz müstakil bir ilim olacak şekilde gelişim göstermemekle beraber bu dönemdeki iç savaşlar, bu neslin ciddi bir tenkid faaliyeti yürütmesini gerektirmiştir. Bu devrin en belirgin özelliği, râvînin zabtı ile beraber adâlet yönünün de tenkide dahil edilmesidir. İslâm'ın yayılıp büyümesi oranında hadîs rivâyeti ve bunun desteklediği ilimler de teşekkül edip büyümüştür. Genişleyen İslâm coğrafyasının farklı merkezlerinde hicri II. yüzyılın son yarısından itibaren tenkid ekolleri belirginleşmiş olup hadîs rivâyeti ve bununla uğraşan kişiler arttıkça tenkide uğrayanlar da artmış ve bunun neticesinde pek çok uzman münekkid hadîsçi yetişmiştir. Bu alandaki çalışmaların da tedvin edilerek cerh ve ta'dîlin müstakil bir hadîs ilmi olarak kabul edilmeye başlandığı dönem Tebeu't-Tâbiûn dönemidir. Bu dönemde ilki Yahyâ b. Saîd el-Kattân olmak üzere Süfyân es-Sevrî, Vekî' b. el-Cerrâh, Şu'be b. el-Haccâc, Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. el-Mübârek, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Abdurrahman el-Evzâî ve Leys b. Sa'd gibi mümtaz şahsiyetler yetişerek eserler ortaya koymuşlardır. Yaklaşık h. 220'li (835) yıllarda sona ermiştir. Hicrî III. yüzyılın ilk çeyreğinde İbn Sa'd ile (ö. 230/845) başlayan ve yine bu yüzyılın sonuna kadar devam eden süreçte hem mütehasıs âlimler yetişmiş hem de eser tasnifi büyük ölçüde tamamlanmakla birlikte bu çalışmalar hicri IV. asrın sonlarına kadar tekâmül ederek devam etmiştir.

Bu sahada Kütüb-i Sitte müellifleri ile beraber önde gelen âlimlerden bazıları İmâm Şâfiî, Süfyân b. Uyeyne, Mâlik b. Enes, Şu'be b. el-Haccâc, Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Züheyr b. Harb, İshak b. Râhûye, Amr b. Ali el-Fellâs, Ebû Hâtim er-Râzî, oğlu İbn Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, Bakî b. Mahled, İbrâhim el-Harbî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Ca'fer el-Ukaylî, İbn Huzeyme, İbn Adî el-Cürcânî, İbn Hibbân, Taberânî, Dârekutnî, Hâkim en-Nîsâbûrî, İbn Abdilber en-Nemerî, Hatîb el-Bağdâdî, Kâdî İyâz, İbnü's-Salâh, Mizzî, Zeynüddin el-İrâkî, Zehebî, İbn Hacer, Bedrüddîn el-Aynî, Sehâvî ve Süyûtî'dir.⁶

Bu sahadaki meşhur eserlerden bazıları ise İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'i, İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn*'i ve *es-Sikât*'ı, İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i, Zehebî'nin *Tezkiretü'l-Huffâz*'ı, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*'sı ve *Mizânü'l-İtidâl*'ı, Sübkî'nin *Kâide fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*'i, Abdulhay el-Leknevî'nin *er-Ref' ve't-Tekmil*'i, Mustafa b. İsmâil'in *Şifâu'l-Alîl bi-Elfâz ve Kavâ'idü'l-Cerh ve't-Ta'dîl*'i, Yusuf Muhammed Sıddîk'ın *eş-Şerh ve't-Ta'lîl fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*'i, İbrahim Kutluay'ın *İmamiyye Şîası'na göre Cerh ve Ta'dîl*'i, Emin Âşikkutlu'nun *Hadîste Ricâl Tenkîdi: Cerh ve Ta'dîl İlmi* ve Ahmet Yücel'in *Hadîs İlminde Tenkid Terimleri* isimli eserleri sayılabilir.⁷

İbn Hacer başta olmak üzere bu sahanın âlimleri, râvî tenkid ifadelerini, tezkiyesine ve cerhine yönelik olmak üzere iki temel gurupta toplamışlardır. Tezkiyesine yani adaletine yönelik olan beyânlar, ilki 'أَوْثَقُ النَّاسِ' (insanların en güvenilirli), 'أَثْبَتُ النَّاسِ' (insanların en sağlamı) ve sonuncusu

⁶ Âşikkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", 7/397.

⁷ Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 48-50; Ahmet Yücel, *Hadîs İlminde Tenkid Terimleri* (İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 36-44.

'مَقْبُولٌ' (kabul edilebilir), 'يُرْوَى حَدِيثُهُ' (hadîsi rivâyet edilebilir) gibi tezkiye ifadelerini içeren altı mertebede toplanmıştır. Râvînin cerhine işaret eden beyânlar ise en hafifi, 'كَيْسٌ بِالْقَوِيِّ' (kuvvetli değildir), 'فِيهِ مَقَالٌ' (hakkında söz edilmiştir) ve en şiddetlisi ise 'أَكْذَبُ النَّاسِ' (insanların en yalancısı), 'إِلَيْهِ' (uydurmacılığın zirvesinde) gibi ifadelerin bulunduğu altı mertebedir. Bu ifadelerin çoğu gerek vecîz/îcâzlı ifadeler olmaları bakımından meânî ilmiyle, gerek teşbîhî ve mecâzî ifadeler olmaları bakımından beyân ilmiyle ve gerekse de mübâlağalı ifadeler olmaları bakımından bedî' ilmiyle ilişkili ifadelerdir. Bu ilişkisi tespit edilen ifadeler ileride ele alınacaktır.⁸ Hem tarihte hem de günümüzde bu yargıların içerdiği mânâlar ve edebî sanatlar kadar, bunları üretip kullanan cerh ve ta'dîl alimlerinin karakterleri ve bunları ifade ettikleri muhtezâ-i hâl de doğru anlama noktasında son derece önem arzemektedir.⁹

Ayrıca metâin-i aşere olarak da bilinen ve râvînin cerhine işaret eden kusurlar da beşi adalet ve beşi de zabt ile ilgili olmak üzere on gurupta toplanmıştır. Bunlardan kizbü'r-râvî, ittihâmü'r-râvî bi'l-kizb, fisku'r-râvî, bid'atü'r-râvî ve cehâletü'r-râvî adâlet sıfatıyla ilgili; fuşşü'l-ğalât, ğaflet, vehim, sûtü'l-hıfz ve muhâlefetü's-sikât ise zabt sıfatıyla ilgili kusurlardır.¹⁰ Bu sıfatlardan özellikle 'cehâletü'r-râvî' lafzen garâbet sahibi gibi görünse de aslında bir ıstılâh olarak büründüğü manada **tevriye**¹¹ sanatı vardır. Nitekim bu tabir; ilk akla gelen 'râvînin cahil olması' manasını değil, uzak

⁸ Cerh ve Ta'dîl için bk.: Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 4/13-14; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, thk. Ebû Üsâme Salim b. İdu'l-Hilâl (Riyâd: Dâru İbn Kayyim - Dâru İbn Affân, 2012), 40; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1952), Mukaddime 11, 2/38, 4/169; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Halep: Dâru'l-Va'cy, 1975), 1/35-40; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1973), 1/13; Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 209, 235; Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürçânî İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'ir-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/17, 47-65, 157; Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2013); Abdülkerîm Zeydân - Abdülkahhâr Dâvûd Abdullah, *Ulûmü'l-hadîs* (Beyrut - Lübnan: Müessesetu'r-Risâleti Nâşirûn, 2008), 55-61; Âşikkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", 7/394-401.

⁹ Detaylı bilgi için bk.: Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi Sahabe ve Tabiun Dönemi* (Beka Yayınları, 2016), 21-74; Veysel Özdemir, "Cerh-Ta'dîl İlminde Müteşeddî ve Mütesâhil Âlimler Değerlendirmelerinden İstifâdede Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (Aralık 2024), 128-175.

¹⁰ Detaylı bilgi için bk.: Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Esîriddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr Mecdüddîn, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Ahmed b. Muhammed el-Harrât (Mekke: Dâru'l-Minhâc, 2022), 3/127; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/5-10; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, 1/62-95; Bünyamin Erul, "Ta'n", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/558-560.

¹¹ Biri yakın diğeri uzak iki manası bulunan müfred bir kelime zikredip uzak manayı kastetme manasında bir bedî' sanattır. Bk. Ebû Ya'kûb Yûsuf es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, thk. Naîm Zerkûr (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 427; Ebû'l-Feth Nasrullâh b. Muhammed b. eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr Ziyâüddîn, *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 2/203; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahreddîn et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-meânî* (Beyrut, 1965), 395; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahreddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-telhîs* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1981), 425;

anlamı olan 'râvînin tanınmıyor/bilinmiyor' olması manasını ifade eder. Bir diğer kusur ismi olan 'muhâlefetü's-sikât' ıstılâhı ise belâgatta, kelimenin fesâhati önündeki engellerden 'muhâlefetü'l-kiyâs' ıstılâhı ile hem lafzen hem de manen latif bir benzerlik içindedir. Nitekim sikâya muhalefet eden râvî kusurlu olduğu gibi sarf kurallarına muhalefet eden kelime de kusurludur.

Belâgat ilimleri ile cerh ve ta'dîl ilminin ilişkisi Arap dili ve belâgatı âlimlerinin, dilin kaynaklarının sıhhat tespiti ve bu kaynaklardan nakil yapanların ehliyetlerinin tespit edilmesinde cerh ve ta'dîl ilminden faydalanmış olmaları ile başlamıştır. Bu âlimler dil konusundaki malzemeleri toplarken cerh/ta'dîl metodlarını geniş ölçüde kullanmış ve malzeme aldıkları kişilerin güvenilir, doğru sözlü ve âdil olmalarını şart koşmuşlar; bunun neticesinde dil ve belâgat âlimlerinin tenkide tâbi tutulduğu tabakât eserleri yazmışlardır. Mesela muhaddislerin cerh ve ta'dîl yönteminden en çok etkilenen dil ve belâgat âlimlerinden biri olan Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 577/1181) bu konuda söylediği; "Tıpkı hadîs rivâyetinde şart koşulduğu gibi dil malzemesini nakleden kişinin de erkek, kadın, hür veya köle farketmeksizin şahsiyetine ve rivâyet ettiği haberlere güvenilen adil bir kişi olması şarttır."¹² Sözü ile "Dil malzemesini nakleden şahıs fâsık biri ise onun nakli kabul edilmez."¹³ sözü son derece önemlidir. Ortak noktaları 'muhaddislerin yöntemlerinden etkilenme' olan bu âlimlerin söz konusu etki ile telif ettiği bazı tabakât eserleri arasında, İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 231/846[?]) *Tabakâtü Fuhûli's-Şu'arâ'i*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Tabakâtü's-Şu'arâ' (eş-Şi'r ve's-Şu'arâ')*, İbnü'l-Mu'tez'in (ö. 296/908) *Tabakâtü's-Şu'arâ'i'l-Muhdesîn*'i, Kemâleddin el-Enbârî'nin (ö. 577/1181) *Nüzhetü'l-Elibbâ' fi Tabakâti'l-Üdebâ'i*, Yâkût b. Abdullah el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemül-Üdebâ'i* ve Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî'nin (ö. 743/1343) *İşâretü't-Ta'yîn fi Terâcimi'n-Nühât ve'l-Lügaviyyîn*'i zikredilebilir. Bu şahıslardan İbn Kuteybe ve Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî gibi bazı âlimlerin, aşağıda detaylı olarak ele alınacak olan garîbu'l-hadîs veya Kur'ân ile ilgili eserleri de vardır. Bu husûsun burada zikredilmesi, belâgat ve dil ilimlerinin, hadîs ilimleri ile ilişkisi noktasında önemlidir. Nitekim hadîslerdeki garîb ifadelerin açıklanması vazifesini, daha çok dilbilimciler üstlenmişlerdir

Bu iki ilmin ilişkisi daha çok, cerh veya tezkiye için kullanılan ifadelerinin belâgat ile bağlantılı olması şeklindedir. İlk olarak bu ilmin adını da oluşturan ıstılâhlara bakılacak olursa, esasen cerh ve ta'dîl lafızları birer hadîs ilmi ıstılâhı olarak kendi manalarını kazanmış ve muhaddisler tarafından da bu terim manaları ile kullanılmışlardır. Bu cihetle mübâlağa sayılmazlar. Ancak gerek belâgat ilimlerince bakıldığında ve gerekse bunların ıstılâhlaşma aşamasının başlangıcında belâgat veya

Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemerlî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2011), 646; el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed el-Hafâcî (Beyrut, 1980), 2/499; Nasrullah Hacımüftüoğlu - Rabiha Çelebi, *Teshîlu'l-belâga* (İzmir, 1996), 103.

¹² Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh İbnü'l-Enbârî, *Lüma'u'l-edille fi usûli'n-nahv*, thk. Saîd el-Efğânî (Dimeşk: Matbaatü'l-Câmiati's-Sûriyye, 1957), 120; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahv*, thk. Ahmet Suphi Furat (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 48.

¹³ İbnü'l-Enbârî, *Lüma'u'l-edille*, 180.

mübâlağanın olduğunu görmek kaçınılmazdır. Bu sebeple hadîs ilimlerinden olan cerh ve ta'dîlin belâgat ilimleri ile ilişkisi, özellikle de râvîlerin ahvâlini beyân konusunda oldukça fazladır. Diğer yandan râvîlerin şöhreti ve birbirlerine üstün tutulma noktalarında belâgat ve mübâlağa oldukça rol oynamıştır.

Cerh (جرح) ve ta'dîl (تعديل) kelimelerinin her ikisi de ilk anlamlarında olmayıp mecâzî ifadeler olarak zamanla ıstılâhlaşmışlardır. Nitekim cerh (جرح), bedenen yarma, kesme ve yaralama manalarında iken kişinin hadîs rivâyetinde ehliyetinin olmadığı anlamında manen yaralama olarak kullanılmış olup cârih ise cellata benzetilmiştir. Burada müşebbeh ve müşebbehün bih hazfedilerek sadece müşebbehün bihin mülâimi olan 'cerh' zikredildiği için burada öncelikle **istiâre-i mekniyye**¹⁴ ve müştak isimde gerçekleştiği için de **istiâre-i tebeiyye** vardır.

Adl (عدل) kelimesi bu ıstılâhın mastarı iken âdil kimse için kullanılması hem fiilin sahibinden başkasına isnâdı manasında **mecâz-ı aklî**¹⁵ hem de râvîdeki bu sıfatın yoğunluğunu **mübâlağa**¹⁶ ile ifade etmek için **istiâre-i tasrîhiyye** olarak kullanılmaktadır. Çünkü adâlet noktasında âdil (عدل), masdar olan adl'e (عدل) benzetilerek bu lafız onun için ödünç alındıktan (istiâre edildikten) sonra müşebbehün bihin/müsteârün minhin lafzı haricindeki diğer teşbîh rükünleri hazfedilmiştir ki bu da istiârenin en bilindik yapılış şeklidir. Lafz-ı müsteâr açıkça zikredildiği için de istiâre, tasrîhiyyedir. Ta'dîl (تعديل) ifadesi de tef'îl kalıbında birinin âdil olduğuna hükmetmek, onun zaten adil olduğunun kabul etmek manalarındadır.

¹⁴ İstiâre, benzerlik alakası için asıl anlamının dışında kullanılan kelimeyi ifade eden bir mecâz-ı lugavî türüdür. Buna binaen "mekniyye", kapalı istiâreyi; tasrîhiyye, açık istiâreyi ve tebeiyye ise müştak isim, fiil veya harfte olan istiâreyi ifade eder. Bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, thk. Mahmûd Muhammed Şakir (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1991), 30; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ûlûm*, 369; Saîd b. Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-fesâha* (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994), 110; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 324; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), 121; Olgun Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, thk. Kemâl Edip Kürkçüoğlu (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019), 70; Hacımüftüoğlu - Çelebi, *Teshîlu'l-belâga*, 80.

¹⁵ Mecâz-ı aklî, fiilin kendi failine değil de başka bir faille isnâd edilmesi suretiyle isnâdda meydana gelen mecâzdır. Bk. el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, 408; Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şakir (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1991), 293; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ûlûm*, 393; el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî, *Telhîsü'l-miftâh* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2012), 20; Ahmet Cevdet, *Belâgat-ı Osmâniyye* (İstanbul: Âsitâne, 1310), 115; Hacımüftüoğlu - Çelebi, *Teshîlu'l-belâga*, 77; Nusrettin Bolelli, *Belâgat - Arap Edebiyatı* (İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006), 138; Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'* (İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 192.

¹⁶ Mübâlağa, muhassenât-ı mâneviye sanatlardan olup bir şeyi tarif veya tavsif ederken ya olduğundan çok fazla veyahut olduğundan çok eksik göstermek manasındaki bedî' sanatıdır. Bk. es-Süyûtî, *el-İtkân*, 667; el-Kazvînî, *el-Îzâh fi'ulûmi'l-belâga*, 2/365; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 405; Hacımüftüoğlu - Çelebi, *Teshîlu'l-belâga*, 111.

2. Ta'dil İfadelerinde Belâgat

Ta'dil'in birinci mertebesinde¹⁷ bulunan râvîler için kullanılan 'أَوْثَقُ النَّاسِ' (insanların en güvenilirleri), 'أَثْبَتُ النَّاسِ' (insanların en sağlamı) gibi ifadeler birbirlerine yakın manada olup lafzen de benzerlik gösterirler. Belâgî olarak ise bu tip ifadeler bedî' açısından 'aklen mümkün âdeten muhal' olduğu için türü iğrâk olan bir **mübâlağa** sanatıdır. Beyân açısından ise 'النَّاسِ' ifadesinde alakası külliyyet olan bir **mecâz-ı mürsel**¹⁸ vardır. Çünkü insanların tamamı zikredilmiş olmakla birlikte ondan hadîs rivâyet eden râvîler kastedilmiştir. Bu şekildeki ifadeler ayrıca meânî açısından da **icâz-ı kiser**'dir.¹⁹ Zira buradaki icâz 'kelâmın içinden bir veya birçok lafzın hazfiyle' değil 'bir lafza birden çok mana yükleme' şeklinde uygulanmaktadır. Yine bu mertebede bulunan 'لَا أَحَدًا أَثْبَتَ مِنْهُ' (ondan daha sağlam kimse yoktur), 'مَنْ مِثْلُ فُلَانٍ' (falan gibisi var mı?), 'فُلَانٌ لَا يُسْأَلُ عَنْهُ' (falan hakkında 'nasıldır?' diye sorulmaz), 'لَا أَعْرِفُ لَهُ نَذِيرًا فِي الدُّنْيَا' (dünyada onun bir dengini tanımıyorum) ve 'فُلَانٌ أَصْدَقُ مَنْ أَدْرَكْتُ مِنَ الْبَشَرِ' (falanca, beşer içinde karşılaştığım en sadık sözlü olandır) gibi ifadelerin tamamı râvînin güvenilirliğini ifade etmek için **mübâlağa** içeren ifadeler olup genellikle de türü teblîğ'dir. Ayrıca meânî açısından 'لَا أَحَدًا أَثْبَتَ مِنْهُ' ifadesinde nefy yoluyla kasr-ı mevsûf ale's-sıfat türünde bir **kasr**²⁰ ve 'مَنْ مِثْلُ فُلَانٍ' ifadesinde ise inşâ-i talebînin üçüncüsü olan **istifhâm**²¹ vardır ki burada istifhâm kendi sîgasının manası dışında inkâr manasındadır. Yani cevabını bildiği için aslında muhâtaba soru gibi görünen bir kelâm ile 'onun gibi kimse yokur' ifadesini daha te'kîdli ifade etmektedir.

Ta'dil'in ikinci mertebesinde bulunan râvîler için kullanılan 'ثِقَّةٌ ثِقَّةٌ' (güvenilirdir, güvenilirdir), 'ثِقَّةٌ ثِقَّةٌ' (güvenilirdir sağlamdır), 'ثِقَّةٌ حُجَّةٌ' (güvenilirdir, hadîsi delildir) ve 'ثِقَّةٌ حَافِظٌ' (sağlam bir hadîs hâfızıdır) gibi tekrarlı ifadeler bazısı te'kîd-i lafzî bazısı da te'kîd-i mânevî olmakla birlikte tamamında

¹⁷ Burada mertebelere işaret eden değerlendirmeler, İbn Hacer başta olmak üzere ulema tarafından genel kabul gören mertebe sıralamasıdır.

¹⁸ İstiârenin aksine benzerlik dışındaki alakalar için asıl anlamının dışında kullanılan kelimeyi ifade eden ikinci mecâz-ı lugavî türüdür. Bk. el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga*, 2/397; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 324; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *'Ulûmu'l-belâga* (Beirut, 1984), 320; Hacımuftüoğlu - Çelebi, *Teshîlu'l-belâga*, 78.

¹⁹ İcâz genel olarak az söz ile çok mana ifade etme anlamındaki meânî sanatıdır. Bk. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 276; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-miftâh*, 282; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-telhîs*, 282; Dr. İbn İsâ Bâtâhir, *el-Belâgatü'l-Arabîyye mükaddimât ve tatbiât* (Dâru'l-Kütübi'l-Cedîdi'l-Müttehîde, 2008), 162; Hacımuftüoğlu - Çelebi, *Teshîlu'l-belâga*, 53.

²⁰ Kendine has bir yolla bir şeyi başka bir şeye mahsus kılmak manasındaki meânî sanatıdır. Bk. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 288; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 172; Hacımuftüoğlu - Çelebi, *Teshîlu'l-belâga*, 47.

²¹ İnşâ: aklen sıdka ve kizbe muhtemel olmayan her türlü cümleyi; inşâ-i talebî: içinde muhâtaba yönelik herhangi bir talep (istek) barındıran İnşâ türünü ve istifhâm iste içinde herhangi bir manadaki soru kalıbını barındıran inşâ-i talebî türünü ifade eder. Bk. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 164; el-Cürçânî, *Delâilü'l-icâz*, 528; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-icâz*, thk. Nasrullah Hacımuftüoğlu (Beirut: Dâru Sâdır, 2004), 149; Muhammed Rif'at Ahmed Zencîr, *Dirâsât fi'l-belâgati'n-nebeviyye eş-şerîfe* (Dubai - İmârât: Câziet-ü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'ân el-Kerîm, 2015), 74.

meânî açısından **itnâb**²² vardır. Çünkü kelâm, bir itnâb türü olan tekrîr ile yerli yerinde kısmen uzatılmıştır.

Ta'dîl'in üçüncü mertebesinde bulunan râvîler için kullanılan 'كَأَنَّهُ مُصْحَفٌ' (o, mushaf gibi sağlamdır), 'عَدْلٌ صَابِغٌ' (âdildir zâbittir), 'مِيزَانٌ' (terazidir), 'قَبَانٌ' (kantardır), 'فَارِسُ الْحَدِيثِ' (hadîste mâhirdir) ifadeleri de râvînin tezkiyesi için söylenmiş **mübâlağalı** ifadelerdir. 'عَدْلٌ صَابِغٌ' ifadesi aklen ve âdeten mümkün olduğu için türü *teblîğ*, diğerleri ise aklen de âdeten de muhal olduğu için türleri *ğulûv*'dür. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi bu ifadedeki 'عَدْلٌ' lafzında hem **mecâz-ı aklî** hem de **istiâre-i tasrîhiyye** vardır. 'كَأَنَّهُ مُصْحَفٌ' ifadesinde ise açık bir **teşbîh**²³ vardır. İçinden vech-i şebeh zikredilmediği için de türü *teşbîh-i mücmeldir*. Diğer üç değerlendirme ıstılâhı olan 'مِيزَانٌ', 'قَبَانٌ' ve 'فَارِسُ الْحَدِيثِ' ifadelerinin üçü de *istiâre-i tasrîhiyye*dir. Çünkü üçünde de açık olmak kaydıyla sadece lafz-ı müsteâr zikredilerek teşbîhin diğer erkânı hafzedilmiştir. Bunlardan özellikle râvînin, mâhir bir at binicisine benzetildiği 'فَارِسُ الْحَدِيثِ' son derece vecîz bir ifade olup vech-i şebeh çok yönlü olduğu için de aynı zamanda **istiâre-i temsîliyye**dir.

Genellikle râvînin adaletinin sağlam olduğu ancak tam olarak zabt sahibi olmadığını ifade eden dördüncü mertebe lafızlarından 'لَا بَأْسَ بِهِ' veya 'لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ' (zararı yok) ve 'خَيْرٌ خَيْرٌ الْخَلْقِ' veya 'خَيْرٌ' (çok iyi bir insandır) gibi lafızlar da belâğî açıdan vecîz/îcâzlı ifadeler olup tamamında **tevriye** sanatı vardır. Çünkü râvînin hem 'zararının olmaması'nın hem de 'iyi bir insan olması'nın yakın anlamı gerçek hayattaki ilişkilerini ve uzak anlamı ise hadîs rivâyetindeki durumunu kapsarken, münekkid bu lafızlardan uzak manalarını kastetmiştir. Ayrıca 'خَيْرٌ الْخَلْقِ' ifadesinde **kasr** da vardır.

Ta'dîl'in beşinci mertebesi sayılan 'مَحَلَّةُ الصَّدْقِ' (yeri sıdktır), 'شَيْخٌ' (şeyhtir), 'إِلَى الصَّدْقِ مَا هُوَ' (hadîsi sıhhten uzak değildir), 'جَيِّدُ الْحَدِيثِ' (hadîsi ceyyiddir) ve 'مُقَارِبٌ / مُقَارَبُ الْحَدِيثِ' (hadîsi orta hallidir) şeklindeki lafızlar da belâğatla ilişkilidirler. Nitekim 'مَحَلَّةُ الصَّدْقِ' ifadesi 'هُوَ فِي مَحَلِّ الصَّدْقِ' takdîrinde olup alakası hâlliyyet olan bir **mecâz-ı mürsel**dir. 'الصَّدْقِ' (sıdk) bir mekân olmadığı gibi kendisi zikredilerek mekânı kastedilmiştir. Diğer ifadelerin tamamında **tevriye** sanatı vardır. Çünkü hepsinden ıstılâhî olarak uzak anlamları kastedilmiştir. Mesela 'شَيْخٌ' ifadesinden 'rivâyeti terkedilmez fakat tek başına

²² Mahbup olan muhâtab ile muhabbetin uzaması için sözü yerli yerinde uzatma manasındaki meânî sanatıdır. Bk. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 276; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-telhis*, 282; es-Süyûtî, *el-İtkân*, 586; Bolelli, *Belâgat - Arap Edebiyatı*, 275.

²³ Genel anlamda ortak bir noktada güçsüz olan bir şeyi veya şahsı güçlü olana benzetme manasındaki beyân sanatıdır. Bk. el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa*, 90; et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-meânî*, 280; er-Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz*, 103; el-Hafâcî, *Sırru'l-fesâha*, 235; el-Kazvînî, *Telhîsü'l-miftâh*, 103; Ali el-Cârim - Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâdiha* (Dimeşk/Suriye: Müesseseti'r-Risâleti Nâşirûn, 2014), 50.

da delil olarak kabul edilmez' manası, 'جَيِّدُ الْحَدِيثِ' ifadesinden 'hadîsi sahîh hadîse yakındır' manası ve 'مُقَارَبُ الْحَدِيثِ / مُقَارِبُ' ifadesinden ise 'hadîsi şâz ve münker değildir' manası kastedilmektedir.

Ta'dîl'in altıncı mertebesindeki lafızardan 'صَدُوقٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ' (inşallah doğru sözlüdür) ve 'أَرْجُو لَأْ' (umarım ki bir zararı yoktur) ifadeleri ise daha çok meânî ile ilintilidirler. Mesela temennî manası taşıyan bu iki değerlendirmeden ilki talebî seviyede olan ihbârî (haber)²⁴ bir cümle iken ikincisi inşâî olup talebî inşânın beşincisini yani doğrudan temennîyi ifade eder. Ancak bunlardaki temennî daha çok göstermelidir. Çünkü burada bir râvî tenkîdi/değerlendirmesi söz konusudur.

Yukarıda sadece bazı örnekleri ele alınan râvîyi tezkiye lafızları, bunlarla sınırlı olmayıp sayıları daha fazladır. Çoğunluğu belâgat ile bir şekilde ilişkili olan bu sözlerin çoğunluğu, sıdka ve kizbe ihtimali aklen ve âdeten mümkün olmaları yönüyle de ihbârî kelâm sayılmaktadırlar.

3. Cerh İfadelerinde Belâgat

Cerh'in birinci mertebesi sayılan 'كَيْسٌ مِنْ إِبِلِ الْقَبَابِ' (binek devesi değildir/güvenilip binilmez), 'كَيْسٌ مِنْ' gibi lafızlar birer cerh ifadesi olarak 'pek sağlam veya güvenilir değildir' manasında olup belâgî olarak ise hem iç içe geçmiş mecâz (istiâre) hem de kinâyedirler. Bu ifadelerin üçünde yer alan 'إِبِلِ الْقَبَابِ', 'كَيْسٌ' ve 'كَيْسٌ مِنْ' lafızları gerçekte 'güçlü, kuvvetli, iki kişiyi taşıyabilen ve uzun süre yorulmayan develer' manasındadır. Buların insanlar için kullanılması veya söz konusu örneklerde olduğu gibi (كَيْسٌ) ile 'bunlardan olmayışın' insanlar için kullanılması öncelikle **istiâre-i tasrîhiyye**dir. Çünkü insan güç bakımından deveye benzetilmiş ve müşebbehun bih/müsteârun minh haricindeki bütün rükünler hazfedilmiştir. Bu benzetme 'râvîlerin gerçekteki kuvvetleri' için değil, 'hadîs rivâyetindeki kuvvetleri' için kullanıldığından dolayı ise **istiâre-i tahkîkiyye**dir. Çünkü aklen tahakkuk edilebilecek bir benzetmedir. Son olarak bu ifadeler istilâhlaşmış halleriyle ele alındığında gerçeğe de müteveccih oldukları için râvîlerin (hakîkatteki veya rivâyetteki) kuvvetlerinden **kinâye**²⁵ olup sıfattan kinâyedirler.

Cerh'in ikinci mertebesindeki râvîler için kullanılan 'فُلَانٌ ضَعِيفٌ' (falan zayıftır), 'وَإِ' (zayıftır), 'صَعْفُوهُ' (onu taz'îf ettiler) ve 'لَا يُجْتَنَّبُ بِهِ' (hadîsi delil olmaz) ifadeleri de belâgat ile açıklanabilecek

²⁴ Haber: inşânın aksine, aklen sıdka ve kizbe muhtemel olan her türlü cümleyi (kelâmı) ifade eden meânî istilâhıdır. Bk. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 302; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-telhîs*, 37; Zekeriyya Ebu'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *es-Sâhibî fi fikhî'l-lüga*, thk. Ömer Faruk (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1992), 183; Hacımüftüoğlu - Çelebi, *Teshîlu'l-belâga*, 13.

²⁵ Bir sözü veya fikri hakîkî anlamına da gelebilecek şekilde, lakin hakîkî anlamının dışında kullanmaktır. Bk. el-Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 306; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, 402; el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *Telhîs*, çev. Sadi Çöğenli v.d. (İstanbul, 2001), 207; et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 376; İbnü'l-Esîr Ziyâüddîn, *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, 4/292; Muhammed Tâhir el-Lâdikî, *el-Mübessat fi ulûmi'l-belâga (el-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî)* (Saydâ - Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2013), 190.

değerlendirmelerdir. Nitekim ‘فُلَانٌ ضَعِيفٌ’ ve ‘وَإِ’ ifadelerinin ikisi de lafız itibarıyla ve bu ilmin istilâhına dönüşmeden önce, gerçekte ‘kişinin bedenen zayıf olması’ manası taşıırken mecâzen de ‘hadîs rivâyetinde zayıflığını’ ifade etmektedirler. Dolayısıyla hem hakîkate hem de mecâza müteveccih oldukları için **mevsûftan kinâyedirler**. Ayrıca iki manası olan lafızlardan uzak mana kastedildiği için de **tevriye** sanatı içerirler. ‘ضَعْفُوهُ’ ifadesinde tef’îl kalıbının gereği olarak ‘zayıf olduğunu kabul ve ikrâr ettiler’ manasında olup belâgat açısından yukarıdakilerle aynı hükme sahiptir. ‘لَا يُخْتَجُّ بِهِ’ değerlendirmesinde ise **mecâz-ı akli** vardır. Çünkü bu ifade ‘لَا يُخْتَجُّ بِحَدِيثِهِ’ takdîrinde olup fiil sahibi olan hadîse değil, fâili olan râvîye isnâd edilmiştir.

Cerh’in üçüncü mertebesinde bulunan râvîler için kullanılan ‘إِزْمٌ بِهِ’ (at onu), ‘لَا شَيْءَ’ veya ‘لَيْسَ بِشَيْءٍ’ (hiçbir şey değil), ‘لَا يُسَاوِي فَلَسًا’ (bir para etmez), ‘لَا يُسَاوِي فَلَسَيْنِ’ (iki para etmez), ‘لَا يُسَاوِي نَوَاةً’ (bir çekirdek etmez), ‘لَا يُسَاوِي بَعْرَةَ’ (bir tezeğe bile denk değildir), ‘وَإِ بِمَرَّةٍ’ (büsbütün zayıftır), ‘لَا تَحِلُّ الرَّوَايَةُ عَنْهُ’ (ondan rivâyet helâl değildir) ve ‘لَا تَحِلُّ كِتَابَةُ حَدِيثِهِ’ (onun hadîslerini yazmak helâl değildir) gibi cerh lafızları da belâgî ifadelerdir. Nitekim ilki olan ‘إِزْمٌ بِهِ’ ifadesi meânî açısından **inşâ-i talebî**’den biri olup **emir**dir. Ancak burada emir kendi manası dışında ihâne ve tahkîr olup ‘değersizliğini vurgulama’ manasındadır. Diğer ifadeler olan ‘لَا شَيْءَ’, ‘لَيْسَ بِشَيْءٍ’ ve ‘نَوَاةً / بَعْرَةَ’ gibi lafızlarının tamamı yine meânî açısından te’kîdsiz oldukları için türleri ibtidâi olan birer **haber** (ihbârî cümle) olup, gayeleri ise aslî gayeler olan fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber dışındaki tâlî gayelerden izhâr-ı da’f (zayıflıklarını izhâr) ve ihâne (değersizliklerini vurgulama)’dır. Bu ifadelerde bedî’ açısından ayrıca **mübâlağa** vardır. Gerçekte ‘hiçbir şey olmak’ veya ‘bir çekirdeğe bile denk olmamak’ aklen ve âdeten muhal olduğu için de burada mübâlağanın türü **ğulûv**’dür. ‘وَإِ بِمَرَّةٍ’ ifadesi ise yukarıda ele alınan ‘وَإِ’ ifadesi ile aynı hükme sahip olup **mevsûftan kinâyedir**. Ayrıca ‘بِمَرَّةٍ’ ifadesi ile kazandığı ‘büsbütün zayıflık’ aklen ve âdeten mümkün olduğu için türü teblîğ olan bir **mübâlağa**dır. Sondaki ‘لَا تَحِلُّ الرَّوَايَةُ عَنْهُ’ ve ‘لَا تَحِلُّ كِتَابَةُ حَدِيثِهِ’ ifadelerindeki ‘لَا تَحِلُّ’ nefiy fiili ‘لَا تَحْجُوزُ’ takdîrindedir. Çünkü dinen bunun hükmü ‘haram’ olarak belirlenmemiştir. Dolayısıyla burada durum abartıldığı için **mübâlağa** sanatı vardır.

Cerh’in dördüncü mertebesi sayılan ‘يَسْرِقُ الْحَدِيثَ’ (hadîs çalar) ve ‘هُوَ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيْ عَدْلٍ’ (mahvolmuştur/Adl’in pençelerine düşmüştür) ifadeleri de son derece belîğ ve vecîz ifadelerdir. Nitekim ‘يَسْرِقُ الْحَدِيثَ’ ifadesinde hadîsler ‘elle tutulur çalınacak eşyaya’ benzetilmiş ve bu da hafzedilerek **istiâre-i mekniyye** yapılmıştır. Çünkü ‘سَرَقَ’ (çalmak) elle tutulabilir şeyler için mümkün iken hadîsler, elle tutulamaz ve gözle görülemez lafızlardır. Dolayısıyla buradaki ‘bir şeyhten (kimseden) hadîs almadığı hâlde ondan almış gibi rivâyet etme’ manasındadır. Diğer cerh lafzı olan

'هُوَ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيَّ عَدْلٌ' ifadesi ise son derece vecîz bir ifadedir. Yanlış okunduğunda tam tersi bir manada ta'dîl/tevsîk ifadesi olarak anlaşılabilmiştir ki bu yanlıştır. Nitekim Zeynüddîn el-İrakî bu ifadeyi 'هُوَ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيَّ عَدْلٌ' (o benim nezdimde adildir) şeklinde yanlış okuyarak bunun ta'dîl ifadesi olduğuna hükmetse de İbn Hacer bunun doğrusunun 'هُوَ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيَّ عَدْلٌ' şeklinde olup cerh ifadesi olduğunu vurgulamıştır.²⁶ Şöyle ki Kur'ân'da da iki yerde bahsedilen²⁷ eski Yemen krallarından biri olan Tubbe' (تُبَعِّع) in, Adl b. Ceze' b. Sâîd el-Aşîra isminde bir celladı varmış ve kral, öldürmek isteği kişileri bu cellada havale edermiş. Adl'in eline düşenin de ölümü/helakı kaçınılmazmış. Bu sebeple bu durum Arap dilinde kötü durumlarda bir şeyin veya birinin helakı için istimal edilen bir darb-ı mesel olarak yayılıp kullanılagelmiştir.²⁸ Dolayısıyla cerh ve ta'dîl âlimleri de râvînin şiddetli cerhinden kinâye bu darb-ı meseli kullanmışlardır ki buradaki **nisbetten kinâye**'dir. Ayrıca bedî' ilmi nazarıyla burada hem iki anlamından uzak ve gizli olanın kastedilmesi sebebiyle **tevriye** sanatı hem de bu lafız ile Adl b. Ceze' adlı kişiye işaret edildiği için **telmih**²⁹ sanatı vardır. Ayrıca bu ifadeye ilk bakıldığında yanlış mânâ olan 'adil olduğu' şeklinde övgü (ta'dîl/tevsîk) manasıyla anlaşılabilirdiği için de burada yine bedî' açısından **te'kîdu'z-zemm bimâ yüşbihu'l-medh**³⁰ sanatı bulunmaktadır. Son olarak 'عَدْلٌ' ifadesinden ilk bakışta mânây-ı karîb olan 'adîl kişi' anlamı anlaşılma ile birlikte mânây-ı ba'îd olan 'tanınmış cellat' kastedildiği için de bu lafızda ayrıca bedî' açısından **tevriye** sanatının icrâ edildiği söylenebilmektedir.

Cerh'in beşinci mertebesindeki râvîler için kullanılan 'أَفَّاكٌ، دَجَّالٌ، وَضَّاعٌ، كَذَّابٌ' (aşırı yalancı ve iftiracıdır) veya 'لَهُ بَلَايَا' (belaları vardır) ifadeleri de belâgî ifadelerdir. Baştaki ifadelerin tamamında bedî' açısından mübâlağa sanatı vardır. Meânî açısından ise her biri -hem tahtında gizli 'هو' ile isim

²⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi elfiyeti'l-hadis li'l-'Irâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003), 2/133.

²⁷ ed-Duhân 44/37; Kâf 50/14.

²⁸ Detaylı bilgi için bk.: Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ebü Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut, 1405), 21/260 (dipnot); Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Telhisü'l-habîr fi tahrîci ehâdîssi'r-râfi'iyi'l-kebîr* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989), 1/44; Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukâşe (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1992), 1/619; Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Edebü'l-Kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâlî (Müessesetü'r-Risâle, ts.), 52; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/133; Ebü Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-Ihsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* (Ali b. Balaban *el-Fârisî'nin tertibi*), thk. Şuayb el-Arnâût (Beyrut - Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 4/27 (1. dipnot), 4/367 (1. dipnot); Ebü Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkî İbnü's-Sikkî, *Islâhu'l-mantik*, thk. Muhammed Mur'ib (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 224; Ebü Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî, *Simâru (semerü)l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb* (Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.), 137.

²⁹ Lafzî güzelleştiricilerden olan telmih, söz arasında meşhur bir vakiya veya alışılmış bir gerçeğe işarette bulunma manasında bir bedî' sanattır. Bk. et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-meânî*, 283; Hacımüftüoğlu - Çelebi, *Teshîlu'l-belâga*, 124.

³⁰ Muhassenât-ı mâneviye'den olan bu sanatta ise önce muhâtab ya da mefhûm yerilir ardından istisnâ edâtı getirilerek övme izlenimi verildikten sonra ise daha güçlü bir yerme getirilir. Bk. et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ale't-telhis*, 441; el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga*, 2/526; Muhammed b. Ali et-Tahânevî, *Keşşâfu istilâhâtü'l-fünûn*, thk. Ahmet Hasan Besec (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1/187; Hacımüftüoğlu - Çelebi, *Teshîlu'l-belâga*, 105.

cümlesi hem de mübâlağalı ism-i fâil kalıbında oldukları için- çift te'kîdli olup türleri **inkârî** olan **haberdirler**. Bunlardan 'دَجَال' ifadesinin haber gayesi, tâlî gayelerden tahkîr; diğerlerinin gayesi ise aslî gayelerden fâide-i haberdir. Ayrıca hadîs uydurma v.b. günahlar sebebiyle râvînin deccâla benzetilmesinden ötürü bu lafızda (دَجَال) beyân açısından **istiâre-i tasrîhiyye** de vardır. Diğer 'لَهُ بَلَايَا' ifadesi ise görünürde râvînin başında birtakım belâlar olması veya rivâyette birtakım kusurlarının olması şeklinde anlaşılabilir da aslında 'baş belâsı rivâyetleri vardır' manasında olup naklettiği hadîslerin problemliliğiyle alakalıdır. Bu sebeple bu ifadede de hem **nisbetten kinâyeye** hem de **tevriye** bulunmaktadır. Ayrıca hadîslerin 'belâ' olarak tesmiyesi ise **istiâre-i tasrîhiyye**dir. 'لَهُ أَوَائِد' (ona ait çirkin/görülmemiş (uydurma) rivâyetler vardır) ve 'لَهُ طَائِمَات' (ona ait felâket-musîbet (uydurma) rivâyetler vardır) ifadeleri de bununla aynı hükümdedirler.

Cerh'in altıncı ve son mertebesinde sayılan 'أَكْذَبُ النَّاسِ' (insanların en yalancısıdır), 'إِلَيْهِ الْمُسْتَهَى فِي' (uydurmacılığın zirvesindedir), 'رُحْنٌ مِنْ أَرْكَانِ الْكَذِبِ' (yalanın rükünlerinden biridir), 'مَنْبَعُ الْكَذِبِ' (yalanın kaynağıdır), 'فُلَانٌ مِمَّنْ يُضْرَبُ الْمَثَلُ بِكَذِبِهِ' (falan yalancılığı sebebiyle darb-ı mesel olmuştur), 'جِرَابُ الْكَذِبِ' (yalan torbasıdır) ve 'كَذَّابٌ جَبَلٌ، جَبَلٌ فِي الْكَذِبِ' (yalan söylemede dağdır) gibi lafızlar da belâğî ifadeler olup her biri husûsi edebî incelikler taşımaktadırlar. Öncelikle bunların tamamı bedî' ilmi açısından **mübâlağa** sanatı içermektedir. Hem aklen hem de âdeten mümkün olanların türü teblîğ, aklen mümkün âdeten imkânsız olanların türü iğrâk ve hem aklen hem de âdeten muhal/imkânsız olanların türü ise ğulûv'dür. Bu ifadelerden hem gerçek hayatta yalancılık hem de hadîs uydurmacılığı anlaşılabilirliği için aynı zamanda **sıfattan kinâyedirler**. 'رُحْنٌ مِنْ أَرْكَانِ الْكَذِبِ' ifadesinde hem istiâre hem de mecâz-ı mürsel aynı anda icra ettirilmiştir; râvî, çok fazla yalancılığından dolayı tamamen yalana benzetilmiş, ancak teşbîh unutturularak müşebbehin, müşebbehün bih ferdlerinden bir ferd olduğu izlenimi verilmiştir. Bu tam da 'tarîku icrâi'l-istiâre (istiârenin yapılış şekli)'dir.³² Burada yalan râvînin kendisi değil, onun bir sıfatı ve dolayısıyla cüz'ü olduğu halde cüz' olan yalan zikredilerek küll olan râvî kastedilmiştir. Bu yönden de bu ifadede alakası cüz'iyet olan bir mecâz-ı mürsel vardır. Eğer bu ifadedeki 'رُحْنٌ' lafzının tahtında müstetir (altında gizli) olan 'هُوَ' takdîr edilerek okunursa o zaman da burada birer **teşbîh-i mufassal** ve **teşbîh-i müekked** de meydana gelmiş olur. Çünkü râvî yalana benzetilmekle beraber teşbîhin, edât-ı teşbîh dışındaki bütün rükünleri zikredilmiş olur. Diğer altıncı mertebedeki cerh lafızları olan 'مَنْبَعُ الْكَذِبِ', 'رُحْنٌ مِنْ أَرْكَانِ الْكَذِبِ', 'جِرَابُ الْكَذِبِ', 'جَبَلٌ فِي الْكَذِبِ' ve 'كَذَّابٌ جَبَلٌ' ifadelerinin tamamının belâğî durumu, 'رُحْنٌ مِنْ أَرْكَانِ الْكَذِبِ',

³¹ 'أَكْذَبُ' fiilinin mastarı hem 'كَذِبَ' hem de 'كَذَّبَ' olarak gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de 'كَذِبَ' olarak geçtiği için muhaddisler de daha çok bunu tercih ederler. bk.: en-Nisâ 4/50; el-Mâide 5/41, 42, 103; Yûnus 10/60, 69; en-Nahl 16/62, 105, 116; el-Mücâdele 58/14; es-Saff 61/7.

³² Detaylı bilgi için bk.: Hacımüftüoğlu - Çelebi, *Teshîlu'l-Belâga*, 81.

'الْكذِبِ' ifadesi ile neredeyse tamamen aynıdır. Beyân ilmi açısından böyle olmakla birlikte meânî açısından ise söz konusu ifadelerin tamamında îcâz (ki bazıları îcâz-ı kiser, bazıları ise îcâz-ı hazîf'tir) sanatı bulunmakta ve bu ifadeler sıdka (doğru olmaya) ve kizbe (yalan olmaya) muhtemel oldukları için de ihbârî (haber) ibareler kapsamında değerlendirilmektedir.

Yukarıdaki ifadelerin dışında bazen münekkidler, bazı râvîler için 'إِنَّ حَيَاةَ سَلْمٍ لَا تَلْسَعُكَ' (Selm'in yılanlarından sakın, seni ısırmasınlar), 'حَاطِبٌ لَيْلٍ' (gece oduncusu), 'حَمَّالَةُ الْحُطْبِ' (odun hamalı), 'طَيْرٌ طَارَ' (tepemizden uçup geçen bir kuştur), 'فِي دَارِ فُلَانٍ شَجَرٌ يَحْمِلُ الْحَدِيثَ' (falancanın evinde hadîs taşıyan bir ağaç var) ve 'مَا أَشْبَهَ حَدِيثَهُ بِيَابِ نَيْسَابُورَ' (hadîsi ne kadar da Nîsâbü'r elbisesine benziyor) gibi ağır cerhten kinâye lafızlar da kullanmışlardır.

'إِنَّ حَيَاةَ سَلْمٍ لَا تَلْسَعُكَ' ifadesini ilk olarak İbn Mübarek, Selm b. Sâlim için kullanmaktadır.³³ Bu ifadedeki 'حَيَاةٌ' açık bir istiâre-i tasrîhiyye içermektedir. Çünkü Selm'in rivâyet ettiği haberler yılanlara benzetilerek bu teşbîhin, müşebbehun bih dışındaki diğer rükünleri hafzedilmiştir. Burada ayrıca 'لَا تَلْسَعُكَ' ifadesi ile müşebbehun bihin (müsteârun minhin) mülâimi zikredildiği için istiâre-i müreşseha da yer almaktadır.

'حَاطِبٌ لَيْلٍ' ifadesi, 'gece odun toplayan kişinin karanlıkta iyi seçemediğinden ötürü yaş-kuru, üzerinde yılan akrep v.s. bulunan veya düzgün-yamuk her türlü odunu, çalı-çırpıyı toplayan adam' manasında olup rivâyet ettiği her türlü kıssa veya haberi teyîd veya tevsîk ettirmeden duyduğu ve aklına geldiği gibi herşeyi rivâyet eden insanlar için kinâye olarak kullanılan meşhur bir Arap atasözüdür. Bir beyitte bu ifade; 'إِذَا قُلْتَ فَاعْلَمْ مَا تَقُولُ وَلَا تَكُنْ ... كَحَاطِبِ لَيْلٍ يَجْمَعُ الدَّقَّ وَالْجَزَلَ' (konuştuğunda, ne dediğini bil ve geceleyin yaş-kuru/iri-ufak demeden odun toplayan kişi gibi olma) şeklinde kullanılmaktadır. Yine İbnü'l-Mu'tez'e ait başka bir beyitte ise 'أَطْنُكُم مِّنْ حَاطِبِ اللَّيْلِ جَمَعَتْ ... حَبَائِلُهُ عَقَارِبًا' (Sizi, ipine yılan ve akrep de dolan gece odun toplayıcısı zannediyorum) şeklinde geçmektedir. Bununla tavsif edilen insanlara da cerh dilinde ayrıca **sahafi**³⁵ denir.³⁶ Bu sözün hadîs/haber rivâyet edenler için kullanılması ise belâgî açıdan **sıfattan kinâye** olup peşinden zikredilen 'حَمَّالَةُ الْحُطْبِ' ifadesi

³³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 3/267; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-Zehebî, *Mizânü'l-îtidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/185.

³⁴ Abdullah İbnü'l-Mu'tez, *Dîvânu İbnü'l-Mu'tez*, thk. Kerem el-Bustânî (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 352; es-Seâlibî, *Simâru'l-Kulûb*, 640.

³⁵ Hadîsi, semâ' veya kıraat yolu ile değil de kitaplardan (yaş-kuru ne varsa) alıp rivâyet eden kimsedir. Detaylı bilgi için bk.: Aydın, *Hadîs İstîlâhları Sözlüğü*, 264.

³⁶ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Cemheretü'l-emsâl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/441; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1374), 2/303; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-Zehebî, *Siyeru al-lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâût v.d. (Müessesetü'r-Risâle, 1985), 5/272.

de aynı hükme sahiptir. ‘حَمَّالَةُ الحُطْبِ’ ifadesinde ayrıca ‘helak olma noktasında benzetildiği’ Tebbet³⁷ sûresinde geçen Ebû Leheb’in karısı Ümmü Cemîl’e de bedî’ açısından **telmîh** vardır.

‘طَيْرٌ طَارَ عَلَيْنَا’ ifadesi ise Buhârî’nin, Humeydî’den ve onun da İbn Uyeyne’den naklettiğine göre Yahya el-Câbîr tarafından özellikle ve ilk kez Ebû Mâcid (veya Mâcide) el-Hanefî ismindeki bir râvî için kullanılmıştır. Ebû Hâtim, bu râvînin isminin ‘Âiz b. Nadle olduğunu söylemişse de Ali b. el-Medîni, İbn Uyeyne, Tirmizî ve Nesâî gibi pek çok âlim, onun mechûl ve rivâyetlerinin ise münker olduğunu kaydetmiştir.³⁸ Zaten bu değerlendirmelerden ‘طَيْرٌ طَارَ عَلَيْنَا’ ifadesinin ‘mechûl râvî’ manasında istiâre-i tasrîhiyye olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim ‘mechûl râvî’, kimliği belirsiz -ki nekre getirilmiştir- bir kuşa benzetilmiş ve ardından istiâre yapım şekli olan teşbîh unutturularak sadece müşebbehun bih olan ‘طير’ zikredilmiştir. Yukarıda olduğu gibi burada da ayrıca ‘طار’ ifadesi ile müşebbehun bihin (müsteârün minhin) mülâimi zikredildiği için istiâre-i müreşşeha vardır. Ayrıca meânî ilmi açısından müsnedün ileyh olan ‘طير’ ifadesinin nekre getirilmesi de hükmün gayr-i muayyen (belirsiz) bir ferdi vurguladığını ifade etmek içindir ki bu ifade Kur’ân-ı Kerim’de de ‘...وَلَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ...’ (...iki kanadıyla uçan kuşlar...) şeklinde geçmektedir.

‘فِي دَارِ فُلَانٍ شَجَرٌ يَحْمِلُ الحَدِيثَ’ ifadesini ilk kez Ali b. el-Medîni (ö. 234/848-49) iki râvî hakkında cerh ifadesi olarak kullanmıştır. Bunlar Abdurrahman b. Amr ve Halîfe (Şebâb) b. Hayyât’tır.⁴⁰ Bunların, kendilerinden çokça hadîs uydurup rivâyet etmeleri durumunu, kendiliğinden meyve yetiştirip sunan bir ağaca benzetmekte ve bu ifadede de belâgat açısından pek çok husûs görülmektedir. Öncelikle ‘ağaç’, eve sığmadığı hakîkatine binaen burada ağaçtan kasıt, hadîs uyduran adam olduğu anlaşılıyor ki bu istiâre-i tasrîhiyyedir. Ağaçın meyvelerinin ise hadîs olamayacağı engel karînesi ile beraber bunun da meyvelere benzetilme şeklinde bir istiâre-i tasrîhiyye olduğu görülmektedir. Yukarıdaki ‘هُوَ عَدْلٌ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيْ عَدْلٍ (فِي دَارِ فُلَانٍ شَجَرٌ يَحْمِلُ الحَدِيثَ)’ de bakıldığında ilk olarak ‘çok hadîs bildiği’ şeklinde övgü (ta’dîl) manasıyla anlaşılabilirdiği için de burada bedî’ açısından **te’kîdu’z-zemm bimâ yüşbihu’l-medh** sanatı bulunmaktadır.

‘مَا أَشْبَهَ حَدِيثَهُ بِشَابِ نَيْسَابُورِ’ ifadesi ise ilk kez Ebû İshak el-Cûzcânî (ö. 259/873) tarafından İsmail b. Ayyaş’ı (ö. 181/797) cerh etmek için kullanılmıştır. İbn Hacer’e göre Nîsâbûr ehli, sattıkları ucuz ve kıymetsiz elbiselere fahiş fiyatlar isterlerdi ki müşterilerin akıllarını çelip iyi ve kaliteli bir elbise

³⁷ Tebbet 111/4.

³⁸ Detaylı bilgi için bk.: Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâilî, *el-Kemâl fi esmâ’i-ricâl*, thk. Şâdî b. Muhammed (Kuveyt: Şeriketu Girâs, 2016), 10/117; Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tezhîbu’l-kemâl fi esmâ’i-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1970), 34/241; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-Zehabî, *Tezhîbu tezhîbi’l-kemâl fi esmâ’i-ricâl*, thk. Guneym Abbas Guneym - Mecdî Seyyid Emîn (Kahire: el-Fârûku’l-Hadîse, 2004), 10/379.

³⁹ el-En’âm 6/38.

⁴⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü’l-habîr*, 1/43; ez-Zehabî, *Tezhîbu tezhîbi’l-kemâl*, 3/161.

aldıklarına inanmalarını sağlamaktaydılar.⁴¹ İsmail b. Ayyâş'ın hadîslerinin bunlara benzetilmesi ise söz konusu ifadede geçtiği hâliyle beyân açısından teşbîhtir. Türü ise bütün teşbîh rükünlerinin zikredilmesi sebebiyle hem **mürsel** hem de **mufassal**'dır.

Râvîler için kullanılan yukarıdaki gerek tevsîk/ta'dîl gerekse cerh ifadeleri dışında münekkidler bazen jest ve mimik sayılan ağız, baş, el ve yüz hareketleriyle de râvîler hakkındaki değerlendirmelerini belirtmişlerdir. Örneğin, yukarıda ismi zikredilen Selm b. Sâlim hakkında sorulan soruya İbn Ebî Hâtim, eli ile ağızını işaret ederek 'doğru sözlü olmadığını' işaret diliyle anlatmıştır.⁴² Bu sözsüz ifadeler de belâgat sanatları dahilinde sayılabilirler. Söz (lafızlar) ne kadar azalır ve ifade ettiği mana artarsa, kelâmın hem îcâzı hem de belâgat açısından değeri de o nisbette artar. Ya da dört rükününün tamamına sahip bir teşbîh birinci derecede belâgat; sadece aslî iki rükne sahip olan teşbîh-i belîğ ikinci derece belâgat; teşbîhin aslî rükünlerinden birinin hazfi ile yapılan ve tek kelimedede cereyan eden istiâre üçüncü derece belâgat ise hiç söz söylemeden hareket ve tavırlarla yerinde ve yeterince davranış sergilemek son derece belâgattir. Görüldüğü üzere aynı manayı ifade eden sözler (kelâm) azaldıkça ifadenin belâgat açısından değeri artmaktadır. Sözü en az olduğu nokta bittiği noktadır. Dolayısıyla bazı durumlarda hiç söz söylememek müktezâ-i hâle en mutabık hareket olup son derece belâgatla ilgili bir davranış olur. "Söz gümüŖse, sükût altındır." atasözünü bu nazariyeden düşünmek ve tahlil etmek mümkündür. Nihâî olarak cerh ve ta'dîl âlimlerinin bu davranışlarının belâgat ilimleri ile ayrıca bir ilişkisi olduğu anlamına gelmektedir.

4. Sonuç

Netice itibarıyla yukarıda detaylıca ele alınan örneklerle gerek bu ilmin ismini taşıyan 'cerh' ve 'ta'dîl' ifadeleri olsun gerek 'أَوْثَقُ النَّاسِ' ifadesinden 'فَارِسُ الْحَدِيثِ' ifadesine kadar ta'dîl yargıları olsun ve gerekse de 'هُوَ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيْ عَدْلٍ' ve 'مَا أَشْبَهَ حَدِيثَهُ بِشَيْءٍ نَيْسَابُورٍ' ifadelerinden 'لَيْسَ مِنْ إِبْلِ الْقِبَابِ' ve 'فُلَانٌ ضَعِيفٌ' ifadelerine kadar cerh yergileri olsun bu ilmin belâgat ilimleri ile ciddi bir ilişki içinde olduğu sonucuna varılabilir. Hatta ilişkinin de ötesinde nasıl ki belâgat sanatları bilinmeden hadîslerin birçoğu doğru ve maksadına uygun anlaşılıyorsa aynen öyle de bu sanatlar bilinmeden cerh ve tevsîk ifadelerinin de çoğunun -yukarıda değinildiği gibi Irâkî'nin de yaptığı gibi- doğru anlaşılacağı açıktır. Bu durum da üç ana belâgat ilmi olan meânî, beyân ve bedî'in tahtında münderiç olan sanatların cerh ve ta'dîl ilminin ve kullandığı ıstılahların hem oluşmasında hem de doğru anlaşılmasında son derece etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr*, 1/43.

⁴² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/267; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 2/185.

Extended Abstract

The Impact of Rhetoric on The Science of al-Jarḥ wa-l-Ta'dīl

It is seen that the relationship between the sciences of dirāyat al-hadīth and rhetoric is quite high. Rivāyah al-hadīth is the science of principles that enable us to understand the words, actions, taqrīr, qualities, and attitudes of the Messenger of Allah (pbuh) in different situations, and their capture and narration; dirāyah al-hadīth, in its most general definition, is the science of principles that enable us to understand the sened and textual situations. Since it also includes the principles of textual criticism, it is an incomplete and incorrect evaluation to think that the muhaddiths were only concerned with the sened and neglected the text.

The science of cerh and ta'dīl, which is one of the hadīth sciences and deals with whether or not almost every person who transmits hadīths is qualified in this transfer/transmission work, is especially concerned with the sened part of hadīths. The other science whose relation with the science of cerh and ta'dīl is discussed in this study is the science of eloquence. Rhetoric, which is the common roof of the sciences of maānī, beyān and bedī', deals with the correspondence to the situation, that is, where and how a person behaves. Although the relationship between hadīth and eloquence has been especially in the correct understanding of hadīth texts since ancient times, it is seen that there is also a great deal in the evaluations (cerh/ta'dīl) of qāwīs. This is because the literary value of the expression of tawsīk or cerh and the effect of the literary art in that expression on the correct and purposeful understanding of the evaluation are as important as the attitude, behaviour and speech of each munakkid in the evaluation.

This study, which deals with the interaction of the sciences of al-Jarḥ/ta'dīl and rhetoric, is discussed under three headings. These are the general relationship between the two sciences, rhetorical arts in ta'dīl expressions and rhetorical arts in al-Jarḥ expressions. From a rhetorical point of view, both the words al-Jarḥ (جرح) and ta'dīl (تعديل) are not in their original meanings, but have become metaphorical expressions in time. Namely, while cerh (جرح) means splitting, cutting and wounding physically, it is used as wounding spiritually in the sense that the person does not have the capacity to narrate hadīth, and the jārih is likened to the executioner. Here, since the mushabbah and the mushabbahūn bih are omitted and only 'cerh', which is the mulāimi of the mushabbahūn bih, is mentioned, there is primarily istiāre-i mekniyya here and istiāre-i tebeiyya since it is realised in the verb. While the word 'adl (عدل) is the infinitive of this term, its use for the just person is both metaphorical in the sense of attributing the act to someone other than its owner, and is used as istiāra al-descrihiyya to express the intensity of this attribute in the narrator with exaggeration.

The expression 'هُوَ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيَّ عَدْلٍ', which is an expression of cerh, is an extremely laconic expression. When it is misread, it can be understood as an expression of ta'dil in the opposite sense, which is wrong. As a matter of fact, although Zayn al-Dīn al-Iraqī misread this expression as 'هُوَ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيَّ عَدْلٍ' (he is just in my sight) and ruled that this is an expression of ta'dil, Ibn Hajar emphasised that the correct form is 'هُوَ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيَّ عَدْلٍ' (he is just in my sight), which is an expression of al-Jarḥ. Tubba' (تُبَّع), one of the ancient kings of Yemen, mentioned in two places in the Qur'an, had an executioner named Adl b. Jeze' b. Sa'id al-Ashîra, and the king would refer the people he wanted to kill to this executioner. The death/disaster of those who fell into the hands of Adl was inevitable. For this reason, this situation has spread and used as a proverb in the Arabic language for the destruction of something or someone in bad situations. Therefore, the scholars of Al-Jarḥ and Ta'dil have also used this metaphor as a reference to the severe purification of the narrator, which here is a reference to the relation.

In this context, the science of cerh and ta'dil has been examined from the point of view of rhetoric, and it has been determined that many expressions of tawsīq or cerh, especially those known as the evaluations of the qarawīs, are actually full of rhetorical subtleties, and that they cannot be understood correctly and in accordance with their purpose without knowledge of rhetoric.

ملخص موسع

تأثير البلاغة على علم الجرح والتعديل

تُعد علوم الحديث أساسًا منقسمًا إلى فرعين رئيسيين، يُعرفان بـ "رواية الحديث" و "دراية الحديث". رواية الحديث تعني بتحديد أقوال النبي صلى الله عليه وسلم وأفعاله وتقريراته وأوصافه وسلوكياته في مواجهة المواقف المختلفة، وكذلك ضبط هذه الأقوال ونقلها كما هي. أما دراية الحديث فتهم بتقييم الحديث من حيث السند والمتن، لتحديد صحته وفهم مضمونه. باختصار، علم رواية الحديث يركز على الحفاظ على نص الحديث وسنده ونقله إلى الآخرين، بينما علم دراية الحديث يتجاوز ذلك ليدرس صحة الأحاديث ومعانيها. وعليه، فإن القول بأن المحدثين انشغلوا بالسند فقط وأهملوا نقد المتن دون النظر إلى علم دراية الحديث يُعتبر حكمًا ناقصًا وغير دقيق، لأن علم دراية الحديث يشمل أسس نقد المتن أيضًا.

ومن علوم الحديث التي تُعنى بتقييم كل من ينقل الحديث، سواء كان أهلاً لذلك أم لا، علم الجرح والتعديل. ويرتبط هذا العلم خصوصًا بجانب السند. ولكن الدراسة الحالية تسلط الضوء على علاقة علم الجرح والتعديل بعلم البلاغة. فمن خلال البحث المتأني في المصادر، يتضح أن لعلوم دراية الحديث علاقة قوية جدًا بعلم البلاغة. علم البلاغة، الذي يجمع بين علوم المعاني والبيان والبديع، يهتم بمطابقة الكلام لمقتضى الحال، أي بأسلوب التصرف والتعبير عن المواقف المختلفة. وعلى الرغم من أن العلاقة بين الحديث والبلاغة تركزت قديمًا على فهم نصوص الحديث بشكل صحيح، إلا أنها تظهر بوضوح في تقييم الرواة (الجرح والتعديل) أيضًا. فكل ناقد يكون لحالته وتصرفه وطريقته في التعبير أثرٌ كبير على قيمة تعبيره الأدبي، كما أن الأسلوب البلاغي المستخدم في عبارات التوثيق أو الجرح يساهم في فهمها بشكل صحيح وملائم للغرض المقصود. الدراسة الحالية التي تبحث في تأثير علم الجرح والتعديل على البلاغة تتناول الموضوع في ثلاثة محاور: العلاقة العامة بين العلمين، الفنون البلاغية في عبارات التعديل، والفنون البلاغية في عبارات الجرح.

الفنون البلاغية في مصطلحي الجرح والتعديل

بنظرة بلاغية، نجد أن كلمتي "جرح" و "تعديل" لم تُستخدمتا بمعناهما الأصلي، بل أصبحتا مصطلحين مجازيين بمرور الوقت. فكلمة "جرح" كانت تُستخدم في الأصل بمعنى الشق أو الطعن الجسدي، لكنها استُعيرت

مجازاً للإشارة إلى الطعن المعنوي، حيث يُعتبر الراوي غير مؤهل لنقل الحديث. أما كلمة "جارح"، فقد شُبهت بالجلاد. في هذا الاستخدام المجازي، حُذفت عناصر التشبيه (المشبه والمشبّه به) واقتصر الذكر على "الجرح" لارتباطه بالمشبه به، مما يبرز استخدام الاستعارة المكنية. وبما أن الفعل يشير إلى المعنى، يمكن تصنيف هذا ضمن الاستعارة التبعية. أما كلمة "عدل"، وهي مصدر مصطلح "تعديل"، فتُستخدم لوصف الشخص العادل. هذا الاستخدام يشمل المجاز العقلي، حيث تُنسب صفة العدالة إلى الراوي بفضل المبالغة، كما تُستخدم الاستعارة التصريحية للتعبير عن عدالته.

مثال على التعبيرات البلاغية

من تعبيرات التعديل: "كَأَنَّهُ مُصْحَفٌ" (إنه ثابت مثل المصحف)، "عَدْلٌ ضَابِطٌ" (عادل مضبوط)، "مِيزَانٌ" (مثل الميزان)، "قَبَانٌ" (مثل الكفتين)، "فَارِسُ الْحَدِيثِ" (خبير في الحديث)، هي تعبيرات مبالغ فيها مدح الراوي وتزكيته. تعبير "عَدْلٌ ضَابِطٌ" ممكن عقلاً وعادةً، لذا هو من نوع التبليغ، أما البقية فهي مستحيلة عقلاً وعادةً، لذا هي من نوع الغلو. بالإضافة إلى ما تم ذكره سابقاً، في تعبير "عَدْلٌ" يوجد مجاز عقلي واستعارة تصريحية. أما في تعبير "كَأَنَّهُ مُصْحَفٌ" فيوجد تشبيه واضح، ولكن بما أن وجه الشبه غير مذكور، فهو من نوع التشبيه المجمل. أما العبارات الثلاث الأخرى، وهي "مِيزَانٌ"، "قَبَانٌ"، و"فَارِسُ الْحَدِيثِ"، فهي جميعها استعارة تصريحية، حيث تم ذكر اللفظ المستعار بشكل صريح، وتم حذف باقي أركان التشبيه. من بين هذه العبارات، يعتبر تعبير "فَارِسُ الْحَدِيثِ" الذي يقارن الراوي بالفارس الماهر في ركوب الخيل تعبيراً بليغاً، حيث أن وجه الشبه متعدد الجوانب، ولذلك فهو استعارة تمثيلية أيضاً.

من عبارات الجرح المعروفة: "هُوَ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيْ عَدْلٍ"، وهي عبارة موجزة قد يُساء فهمها. فمثلاً، زين الدين العراقي قرأ العبارة خطأً على أنها "هُوَ عَلَى (بَيْنَ) يَدَيْ عَدْلٍ"، واعتبرها تعبيراً عن التعديل. لكن ابن حجر صحح هذا الخطأ، موضحاً أن العبارة الأصلية تعني الجرح وليس التعديل. هذه العبارة ترتبط بمثل عربي قديم يُشير إلى "عدل بن جزاء بن سعيد العشيرة"، الجلاد الخاص بأحد ملوك اليمن القدماء المعروف بـ "تُبَع". وكان من يقع في يد عدل هذا يواجه الموت المحتوم. وبالتالي، أصبحت هذه العبارة تُستخدم كناية عن شدة الجرح.

بلاغياً، نجد في هذه العبارة عدة فنون، منها: التورية: لوجود معنيين أحدهما بعيد يُراد به المعنى الحقيقي. التلميح: بالإشارة إلى قصة عدل بن جزاء. تأكيد الهم بـ "يُشبه المدح": حيث يُفهم منها اللوهلة الأولى للإشادة

بالراوي. عند تحليل علم الجرح والتعديل من زاوية بلاغية، يتضح أن العديد من عبارات التوثيق أو الجرح تحمل في طياتها دقة بلاغية تجعل من الصعب فهمها بشكل صحيح دون الإلمام بعلوم البلاغة.

نتيجةً لذلك، من خلال الأمثلة المفصلة التي تم تناولها سابقاً، سواء تلك التعبيرات التي تحمل اسم هذا العلم مثل "الجرح" و"التعديل"، أو تعبيرات الجرح والتعديل الأخرى، يمكن الاستنتاج أن هذا العلم مرتبط ارتباطاً وثيقاً بعلم البلاغة. بل إن العلاقة تتجاوز ذلك؛ فكما أنه لا يمكن فهم العديد من الأحاديث بشكل صحيح وملائم لمقاصدها دون الإلمام بفنون البلاغة، فإن الأمر نفسه ينطبق على تعبيرات الجرح والتوثيق، حيث إن من دون معرفة هذه الفنون، سيكون من الصعب فهم الكثير من هذه التعبيرات بشكل صحيح. كما أشار العراقي في كلامه، فإنه من الواضح أنه كما ذكر سابقاً، لا يمكن فهم هذه التعبيرات بشكل صحيح إذا لم تكن فنون البلاغة معروفة.

الكلمات المفتاحية: الحديث، البلاغة، الجرح، التعديل، المجاز.

Kaynaklar / References / المصادر

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut, 1405.
- Ahmet Cevdet. *Belâgat-ı Osmâniyye*. İstanbul: Âsitâne, 1310.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-. *Cemheretü'l-emsâl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Âşikkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2013.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Tespit Yöntemi Hadis Usulü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Bâtâhir, Dr. İbn İsâ. *el-Belâgatü'l-Arabîyye mükaddimât ve tatbiât*. Dâru'l-Kütübi'l-Cedîdi'l-Müttehede, 2008.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat - Arap Edebiyatı*. İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Baskı., 2006.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*. İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Cârim, Ali el- - Emin, Mustafa. *el-Belâgatü'l-vâdiha*. Dimeşk/Suriye: Müesseseti'r-Risâleti Nâşirûn, 2014.
- Cemmâilî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-. *el-Kemâl fi esmâ'r-ricâl*. thk. Şâdî b. Muhammed. Kuveyt: Şeriketu Ğırâs, 1. Basım, 2016.
- Cürcânî, Abdülkâhir el-. *Delâilü'l-i'câz*. thk. Mahmûd Muhammed Şakir. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1. Baskı., 1991.
- Cürcânî, Abdülkâhir el-. *Esrârü'l-belâga*. thk. Mahmûd Muhammed Şakir. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1. Baskı., 1991.
- Erul, Bünyamin. "Ta'n". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hacı Ahmed Hulusi vd. *Ehter-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah - Çelebi, Rabiha. *Teshîlu'l-belâga*. İzmir, 1996.
- Hafâcî, Saîd b. Sinân el-. *Sırru'l-fesâha*. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dil*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1952.
- İbn Fâris, Zekerıyya Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *es-Sâhibî fi fihî'l-lüga*. thk. Ömer Faruk. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1992.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed. *Telhîsü'l-habîr fi tahrîci ehâdissi'r-râfi'iyyi'l-kebîr*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1989.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân (Ali b. Balaban el-Fârisî'nin tertibi)*. thk. Şuayb el-Arnâût. Beyrut - Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. Halep: Dâru'l-Va'y, 1975.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmûd Hân. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1973.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Edebü'l-Kâtib*. thk. Muhammed ed-Dâlî. Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2. Basım, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*. thk. Ebû Üsâme Salim b. İdu'l-Hilâl. Riyâd: Dâru İbn Kayyim - Dâru İbn Affân, 3. Baskı, 2012.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Lüma'u'l-edille fi usûli'n-nahv*. thk. Saîd el-Efğânî. Dimeşk: Matbaatü'l-Câmiati's-Sûriyye, 1957.
- İbnü'l-Esîr Mecdüddîn, Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Esîreddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Ahmed b. Muhammed el-Harrât. Mekke: Dâru'l-Minhâc, 3. Basım, 2022.
- İbnü'l-Esîr Ziyâüddîn, Ebü'l-Feth Nasrullâh b. Muhammed b. eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*. thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.
- İbnü'l-Mu'tez, Abdullah. *Dîvânu İbnü'l-Mu'tez*. thk. Kerem el-Bustânî. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü's-Sikkât, Ebü Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkât. *İslâhu'l-mantık*. thk. Muhamme Mur'ib. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 2002.
- Kazvîni, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-. *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâga*. thk. Muhammed el-Hafâcî. Beyrut, 1980.
- Kazvîni, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-. *Telhîs*. çev. Sadi Çöğenli v.d. İstanbul, 2001.
- Kazvîni, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-. *Telhîsü'l-miftâh*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2012.
- Lâdikî, Muhammed Tâhir el-. *el-Mübessat fi ulûmi'l-belâga (el-meânî ve'l-beyân ve'l-bed'î)*. Saydâ - Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2013.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-. *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2013.
- Merâğî, Ahmed Mustafa el-. *Ulûmu'l-belâga*. Beyrut, 1984.
- Meydânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-. *Mecma'u'l-emsâl*. thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd. Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1374.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1970.
- Mustafa, İbrâhim vd. *el-Mu'cemu'l-vesît*. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Özdemir, Veysel. "Cerh-Ta'dîl İlminde Müteşeddît ve Mütesâhil Âlimler Değerlendirmelerinden İstifâdede Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (Aralık 2024), 128-175.
- Özsoy, Abdulvahap. *Hadis Tenkidi Sahabe ve Tabiun Dönemi*. Beka Yayınları, 2016.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd er-. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâcî*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 3. Basım, 1984.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-. *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz*. thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 2004.

- Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-. *Simârü (semerü)'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb*. Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1. Basım, 2003.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf es-. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Naîm Zerzûr. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahv*. thk. Ahmet Suphi Furat. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2011.
- Tahânevî, Muhammed b. Ali et-. *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*. thk. Ahmet Hasan Besec. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Tâhirü'l-Mevlevî, Olgun. *Edebiyat Lügatı*. thk. Kemâl Edip Kürkçüoğlu. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahreddîn et-. *el-Mutavvel ale't-telhîs*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1981.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahreddîn et-. *Muhtasaru'l-meânî*. Beyrut, 1965.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1992.
- Yesûî, Luwîs Ma'lûf el-. *el-Müncid*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 20. Basım, 1986.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2014.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*. İstanbul: M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 1. Basım, 2020.
- Zebîdî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Abdürrezâk el-Hüseynî ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Kollektif. Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-. *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut - Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnâût v.d. Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-. *Tezhîbu tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Guneym Abbas Guneym - Mecdî Seyyid Emîn. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2004.
- Zencîr, Muhammed Rif'at Ahmed. *Dirâsât fi'l-belâgati'n-nebeviyye eş-şerîfe*. Dubai - İmârât: Câizet-ü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'ân el-Kerîm, 1. Basım, 2015.
- Zeydân, Abdülkerîm - Abdullah, Abdülkahrâr Dâvûd. *'Ulûmü'l-hadîs*. Beyrut - Lübnan: Müessesetu'r-Risâleti Nâşirûn, 1. Basım, 2008.